

education and upbringing. Holistic approach shows the integrity of the socio-historical process and to define the lead role of ecological knowledge for the preservation of society. Totallogy approach focuses on addressing the changes that occur in the system postnonclassical education. Synergistic approach should point the way out of the ecological crisis and help the person to determine their place in the world.

Keywords: *education, environmental education and awareness, totallogy, holism, synergy.*

УДК 395.6:316.3

Людмила КУЛІШЕНКО, Тетяна ЧЕЧОТА

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ ТА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто досить цікаве питання взаємозалежності таких двох понять, як мовленнєвий етикет і ментальність українського народу. Було проаналізовано історичний аспект української культури, звичаїв і як саме це вплинуло на спілкування українського народу. У мовленнєвому етикеті найпомітніше і наочно виявляється стан мовної культури, духовні вартості, етичні орієнтації суспільства. У роботі досліджено проблему спілкування сучасної молоді та специфіку її мовленнєвого етикету, що не відповідає засадам української культури та негативно впливає на взаємини молодих українців.

Ключові слова: *етикет, мовленнєвий етикет, менталітет.*

Постановка проблеми. Мовленнєві навички істотно впливають на життя людини, оскільки визначають її рівень комунікабельності, спроможності взаємодіяти з іншими членами суспільства, що є істотним у наш час. Досконале знання норм сучасної української мови, культури поведінки, етикету сприяють вільному спілкуванню та взаєморозумінню. Автор “Маленького принца”, відомий французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері, слушно зауважував, що найбільшою розкішшю є розкіш людського спілкування. Саме від вміння спілкуватися залежить ставлення один до одного, чи зможеш завоювати повагу або взагалі зацікавити людину, тому доречно сказати, що спілкування – це справжнє мистецтво.

Спілкування починається із звертання, елементарних засад етикету. У різні історичні часи етикет змінював свої риси, норми, значущість, але завжди зберігав універсальні, загальноновизнані форми ввічливості, такту, які є естетичною потребою людського співіснування. І в сучасному суспільстві етикет не втратив свого авторитету, більш того, він набув вигляду обов’язковості і став необхідністю для кожної сучасної людини.

Аналіз актуальних досліджень. З огляду на актуальність означеної проблеми багато дослідників приділяли їй увагу. Дослідженню мовленнєвого етикету присвячені роботи таких науковців, як О. Федик, М. Кіяновська, Г. Татаревич. Ґрунтовним дослідженням сутності цього питання є робота академіка М. Стельмаховича. За його словами “український мовленнєвий етикет – це національний кодекс словесної добропристойності та правила ввічливості, що він сформувався історично в культурних вертствах українського народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу” [8, с. 21].

Метою статті є розкриття особливостей мовленнєвого етикету українців та його взаємозв’язку з менталітетом українського народу, виокремлення найхарактерніших його рис та з’ясування їх впливу на культуру спілкування.

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям є етикет (франц. *etiquette*, від флам. *steeken* – прикріплювати) – зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб, а також у дипломатичних колах; переносно – правила поведінки [5, с. 260].

Етикет – установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві [6, с. 490]. Етикет, з одного боку, полегшує спілкування і взаєморозуміння між людьми, з іншого – зберігає гідність кожної особистості, сприяє гуманізації людських стосунків.

Доцільно розрізнати три близькі, але не однакові за обсягом і змістом поняття: мовний етикет, мовленнєвий етикет і спілкуваний етикет.

Мовний етикет – сукупність “словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні” [2, с. 12].

Мовленнєвий етикет – система стандартних, стереотипних словесних формул, вживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання [3, с. 362–363]. Отже, це вибір мовних засобів вираження, засоби їх реалізації, застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування.

Спілкувальний етикет – використання мовних і позамовних (невербальних) засобів спілкування [4, с. 35]. Комунікативний етикет – важлива умова успішності комунікації загалом.

Правила мовленнєвої поведінки (мовленнєва етика) ґрунтуються на нормах моралі, національно-культурних традиціях, психології учасників спілкування. Отже, мовленнєвий етикет – це спосіб ведення розмови, манера говорити, вміння слухати і розповідати.

Саме у мовленнєвому етикеті українців відбито такі риси, як по-божність, шану до батьків, до жінки, емоційність, делікатність.

Для українців суть принципу ввічливості, або етикетності, у спілкуванні закладено в словах Біблії: “Вагу та міру для слів своїх вироби”. Це висловлювання виражає основу, засадничу ідею мовленнєвого етикету, дослідження та вивчення якого дає змогу виявити взаємозв’язки між мовою і психологією людей, особливості національної специфіки української мови, адже національний мовленнєвий етикет – “психологічне середовище народу, його культурний клімат, який формує рівень свідомості, і ставлення до ближніх” [12, с. 22].

Релігійність і шанобливе ставлення до землі сприяли формуванню лагідної вдачі українця. Саме тому у стосунках між українцями сповідувалась ідея, закладена в одній з Божих заповідей: “Люби ближнього свого як себе самого” [1, с. 12].

“Український мовленнєвий етикет – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення і світосприймання” [8, с. 20].

Мовленнєвий етикет тісно пов’язаний з українською ментальністю.

Ментальність – поняття, яке важко збагнути. Воно майже не піддається раціональному тлумаченню. Це не загальноприйняті правила й звичаї, не традиції, не мова, не світогляд. Це щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється, однак включає в себе й загальноприйняті правила й звичаї, традиції, мову й світогляд.

Менталітет – [нім. *mentalitat*, француз. *mentalite*, лат. *mentalis* – розумовий] – світосприймання, психологія [10, с. 434].

Саме тому простежується певна паралель між світосприйняттям, психологією народу та його мовленнєвим етикетом. На мовному рівні ці етнопсихологічні риси українського народу відображаються, зокрема, в тому, що у багатьох етикетних висловах семантичним центром є слова з морфемою *добр-* (*добрий день, доброго здоров’я, доброго ранку*). Семантика слова “добрий” наголошує на одному з найзагальніших понять моральної свідомості – добру. Окрім цього, існує багато етикетних одиниць, в яких уживаються слова з коренем *ласк-, здоров-* (*з Вашої ласки, ласкаво просимо, здоровенькі були, доброго здоров’я*). Ці вирази своїм значенням демонструють щирість і доброзичливість українського народу.

В арсеналі української мови багато щирих, сповнених коханням слів. Українцям властиво говорити один одному компліменти, люб’язні слова, тому не дарма вони вживають лексеми із семантичним центром

любов для позначення світлих побажань, душевних, тим самим підкреслюючи свою шану до іншого. Наприклад, *люб'язно прошу Вас, будьте люб'язні*. Саме слово *люб'язний* походить від *любий*, тобто асоціюється з такою вічною цінністю як любов, що має універсальний характер та носить загальнолюдський характер. Такі прості слова, але сповненні почуттям поваги як до дорослих, так і до молодих людей.

Ще однією рисою, притаманною для українців, є емоційність. Вона виявлялася у модифікаціях етикетних формул – інтонаційній і морфологічній. Як наслідок – широке використання в одиницях етикету пестливих суфіксів (*добророго здоров'ячка, яка ви гарненька*). Вони зафіксовані в народній творчості: казках, прислів'ях, піснях. Наприклад:

*“– Здоров був, їжаче!
– Здоровенькі й Ви будьте, – відповів їжак і згорнувся клубочком.
– Як здоров'ячко?
– Спасибі.
– І давно ми не бачилися, голубчику. Давай на radoщах поцілуємося.
Згорнувся їжак тугіше, засопів.
– Не можу, відповідає. – Я ще не вмивався”*
(Українська народна казка).

До специфічних особливостей української ментальності належить індивідуалізм, тому українська сім'я – індивідуалістична, де кожен член родини – особистість, що прагне до самовияву. Ця особливість також відображена у мовленнєвому етикеті. Так, під час колядування побажання складають окремо кожному членові сім'ї.

*“Колядки- ладки, усім достатку.
Сестрі і братку, вашій мамі й татку.
Дітям здоров'я, успіхів в навчанні,
Щоб щастя знайшло вас, бодай, на дивані”*.

У мовленнєвому етикеті найпомітніше і наочно виявляється стан мовної культури, духовні вартості, етичні орієнтації суспільства, характер взаємин між людьми. Леся Українка писала: “Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова”, бо спілкування завжди є виразником моральності. Воно може бути моральним або аморальним залежно від суб'єктивних установок, інтересів, цінностей і аксіологічних орієнтацій суб'єктів спілкування. Цю думку майстерно розкрив В. Сухомлинський: “Ми часто говоримо один одному: бажаю тобі всього доброго, бажаю

тобі добра і щастя. Це не тільки вияв ввічливості. У цих словах ми виявляємо свою людську сутність. Уміння відчувати, вміння по-хорошому бачити навколишніх людей – це не тільки показник етичної культури, а й результат величезної внутрішньої духовної роботи. Добрі побажання живуть у душі того, хто вміє віддавати сили своєї душі іншим людям. Здатний зичити добра іншим людям той, хто сам відчуває, що він сьогодні став кращим, ніж учора” [7, с. 191].

Гостинність українців сприяла утворенню найрізноманітніших етикетних одиниць (*ласкаво просимо, частуйтеся, будьте як вдома*).

Почуттєвість і вразливість як домінуючі риси української ментальності робили українця співчутливим. Це забезпечувало високу культуру взаємин. Важлива роль належала делікатності та мовній красі спілкування. Делікатність і тактовність не дозволяла українцеві запитувати, скажімо, при зустрічі: *“Куди йдете?”*. Натомість належало запитати: *“Чи далеко зібрались?”*, *“Куди доля провадить?”*.

Українська душа глибоко естетична, тому українці здавна намагались естетизувати все, що їх оточувало. Це засвідчує орнаменталізований побут (вишивки, прикраси житла, писанки). Орнаментальність властива й етикетному мовленню: *дороженька кумасю, милий сватуню, люба подруженько*.

Українська мова надзвичайно багата на засоби вираження здрібнілості, пестливості, ніжності, ласкавості. Це підтверджують слова французького історика про мову українських козаків: *“Мова козаків – дуже вишукана, переповнена зменшувальними формами, а способи висловлювання дуже витончені”* [13, с. 25]. Така особливість українського мовлення відображена і в українській художній літературі. Варто згадати бабу Параску і бабу Палажку І. Нечуя-Левицького, щоб пересвідчитися в орнаменталізованості мовленнєвого етикету:

“Стрічаю я Солов’їху; йде вона з церкви – така свята та божя, згорнула руки, губи тісно стиснула, аж ніби запишалась.

– Добридень тобі, Парасю! – промовила до мене Солов’їха, аж губи облизала. А з того дива, до неї на сміх і собі тихеньким голоском кажу:

– Доброго здоров’ячка, Палазю!

– З недількою святою, будьте здоровенькі, – промовила вона ще солодше й уклонила.

– Спасибі, будьте й ви здорові, Палазю, – промовила я та й собі підсолодила голос...”

(“Кайдашева сім’я”, І. Нечуй-Левицький).

Правила мовленнєвої поведінки українці завжди регламентували словами на зразок: вітай, втішай, відповідай, будь добрим, будь лагідним. Ці рекомендації позначені високим моральним духом любові та різних чеснот, закладених ще в прадавні часи, що збереглися і дійшли до нас через народну педагогіку.

Українська народна педагогіка за допомогою національного мовленнєвого етикету навчає формувати щирі доброзичливі взаємини з людьми. В її арсеналі міститься чимало цінних порад, втілених в афоризмах: “Що маєш казати, то наперед обміркуй”, “Добрим словом мур проб’єш, а лихим і в двері не ввійдеш”.

Народна педагогіка дуже вимоглива у дотриманні мовленнєвого етикету, бо це основа доброго ладу між людьми, ознака високої духовності та людської краси. Згадаймо народну пісню “Ой у полі нивка”. Козак який, “їхав з України”, зустрівши дівчину, яка жито “жала й сіла спочивати”, “мусив шапку зняти, добрий день сказати”, тобто привітатися і побажати їй успіху в роботі [11, с. 23].

Попри шанобливість етикетних фраз і почасти ритуальний характер їх уживання, мовленнєвий етикет має важливе значення для життєдіяльності суспільства і функціонування мови. Саме в цьому найпомітніше виявляються стан мовної культури, духовної вартості, етичні орієнтації суспільства, характер взаємин між людьми.

Між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури існує чітка співмірність і залежність. Це дуже яскраво відображується на мовленнєвому етикеті молоді. Зазвичай молоді люди не вживають такі слова, як: *будь ласка, прошу зробити, сердечно дякую, дозвольте запитати, прошу вибачення, приємно було з Вами спілкуватися* та ін. Серйозним і поширеним недоліком мовлення є і вживання слів-паразитів, про які ми самі і не підозрюємо (*ну, звичайно, так, тіпа*). Не збагачують культуру мовлення і русизми, на зразок: *канєшно, ладно, зачот*; використання жаргонізмів: *стенуха, тусовка* [11, с. 159]. Кожному з нас доводилося неодноразово чути вітання “салют”, часто вживане у французькій мові, “хай”, що є характерним для англійців. В Україні вони дуже популярні серед молоді – це елемент молодіжного жаргону і “невідсталості”.

Жаргонізми і нецензурна лексика розхитують й руйнують еталони будь-якої еталонної мови і мовленнєвого етикету. Нині на вулиці часто можна почути від молодих людей звертання до перехожих: “Скажи котра година?”, “Як пройти на вулицю Чорновола?” й інші без елементарного дотримання норм мовленнєвого етикету, узвичаєного у формулах: “Скажіть, будь ласка”, “Вибачте, а чи не могли б Ви підказати...”.

Відсутність таких формул у мовленні молоді – свідчення відсутності навичок застосування доречних форм звертання, що негативно впливає на співрозмовників. Тому кожному з нас, необхідно докласти максимум зусиль, щоб навчитися вживати багатий арсенал національних етикетних формул.

Сучасне спілкування молодих людей не можна назвати високиморальним та шанобливим. Багато хто елементарно забуває про повагу один до одного, що вже говорити про манеру спілкування. Вживання зашифрованих слів, зрозумілих лише певному колу осіб або віковій категорії, не тільки насичують українську мову незрозумілими виразами, а й призводять до непорозуміння молоді з батьками, викликаючи тим самим одвічну проблему батьки-діти. Сленг – це суто молодіжне явище, його атрибут. Нині досить поширеним є вживання англіцизмів. Наприклад, *окей*, *райт (добре)*, *шужи (взуття)*, *мані (гроші)* та багато інших. Мова сучасного підростаючого покоління рясніє запозиченнями та потребує порятунку. Лише позбавлення слів-паразитів, невластивих мовленнєвих форм звертання, прощання зробить їх мовлення більш милозвучним, нормативним, традиційним.

Можна зробити висновок, що мовленнєвий етикет українського народу є колоритом ментальності. По-перше, це відчутно відбивається у мовленнєвому етикеті, зокрема вживання слів, які підкреслюють свою шану, повагу, ввічливість та вихованість та слів, які містять в собі центри семантичних слів. По-друге, зберігання традицій українського народу у спілкуванні, побажання здоров'я, добра. Однак найголовнішою ознакою відбиття менталітету є емоційність та сама насиченість манери спілкування. Зберігання традицій є найхарактернішою рисою українців, а саме дотримання мовленнєвих традицій, що мають відбиток у етнопедagogіці.

Отже, саме український мовний етикет презентує повний спектр ввічливості та гречності у спілкуванні, а саме слова привітання, побажання, запрошення. Саме таке поняття, як ввічливість, вважається основою спілкування та невід'ємною рисою українського народу. А ментальність – виразом його етикетних знаків – миролюбності, відсутності ворожості [9, с. 4].

У наш час необхідно відроджувати втрачене у спілкуванні людей, узвичаювати призабуте, відкидати невластиве українській культурі спілкування, силоміць нав'язане нашому народові або бездумно перейняте чуже. Адже за багатовікову історію у нашого народу склалася своя власна система мовленнєвого етикету, що є свого роду феноменом та відображенням загальної культури українського народу.

Висновки. Таким чином, дослідивши це питання, можна узагальнити: особливості українського менталітету (доброзичливість, гостинність, щирість, співчутливість, індивідуалізм тощо) визначили специфіку мовленнєвого етикету українців, основними рисами якого є такі загальнолюдські цінності, як добро, повага та любов до ближнього.

Література

1. Біблія, або Книги Святого письма Старого і Нового заповіту. – United Bible Societies, 1962. – 1214 с.
2. Коваль А. Ділове спілкування : навч. посібник / А. Коваль. – К. : Либідь, 2002. – 280 с.
3. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посіб. – 4-те вид. / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.
4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 223 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. акад. О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1971. – 550 с.
7. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5-ти т. – Т. 5. – К., 1977. – С. 160–167.
8. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–23.
9. Стражний О. Український менталітет. Ілюзії – міфи – реальність / О. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
11. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посібник / за ред. М. Пахоменко. – К. : Знання, 2008. – 345 с.
12. Федин О. Каталізатори взаємин / О. Федин, М. Кінявська // Слово. – 1991. – № 12. – С. 20–24.
13. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії : пер. з фр. В. В. Коптілов. – К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.

Отримано 30.01.2013.

Summary

Kulishenko Lyudmyla. Chechota Tetyana. The speech etiquette and mentality of the Ukrainian people.

The article deals with the quite an interesting question two related concepts, etiquette and mentality of the Ukrainian people. There was analyzed the historical aspect of Ukrainian culture, customs and how this have affected the communication of the Ukrainian people. The speech etiquette clearly shows the status of the language culture, spiritual, ethical value orientation of society. It was investigated the problem of communication of modern youth and the specifics of her speech etiquette, that does not meet the principles of Ukrainian culture and has a negative impact on the relationship between young Ukrainians.

Keywords: *the etiquette, the speech etiquette, the mentality.*